

УДК 930(477)

Кривошея В.В.

Козацтво в історіографії і національній пам'яті

Аналізуються праці істориків, які присвячені козацтву, виділяються основні напрямки досліджень, окреслено коло питань, що потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: історіографія, національна пам'ять, козацтво, козацька старшина, Гетьманщина.

В середині XIX публікації про Україну не розділяли її і козацтво: «Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года, с дополнением о запорожских козаках» [1], «Краткое описание о козацком малороссийском народе и о боевых его делах» [2], «Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще» [3]. Таке панегіричне ставлення до козацтва було перейняте від української літератури попереднього періоду [4].

Останнім часом набуло поширення дослідження і публікація книг про свій рід. Серед них є і такі, які розпочинають родовід з часів козацтва. З найбільш відомих наземо три публікації: Вакка О. і Вакка Б. [5], Ю. Лукашевича [6], О. Алфьорова [7]. Розвиток генеалогії (В. Кривошея [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18], І. Кривошея [19, 20, 21, 22, 23, 24], В. Томазов [25, 26, 27, 28, 29]) допомагає ініціативним аматорам шукати свої коріння, тим самим зміцнюючи пам'ять прийдешніх поколінь про покоління, на досвіді і кістках, яких стоїть Україна.

Витоки козацтва досліджує Б. Черкас [30], подальший період С. Леп'явка [31, 32], початок XVII ст. В. Брехуненко, П. Сас, В. Щербак. Рубіжним явищем стала книга, яка увібрала в себе все багатство української історіографії останнього десятиліття ХХ ст. стосовно козацтва [33]. Наступним значним кроком вперед стало видання Інститутом історії України НАН України двотомника «Історія українського козацтва».

Введення Гетьманщини до системи цивілізаційних характеристики дещо систематизує напрями дослідження: економічна, політична, біосоціальна і культурна підсистеми [34, 35, 36, 37, 38]. Аналіз ролі козацтва у всіх чотирьох підсистемах можливий лише завдяки системному і комплексному використанню джерельної бази, при чому для дослідженняожної підсистеми необхідно визначити свою джерельну базу [39].

Дослідження соціально-економічного розвитку до останнього часу залишалося на рівні фундаментальних праць В. Борисенка і О. Путро, з часу виходу яких пройшло уже більше 20 років. Позитивним сигналом у цьому напрямку є поява двох нових праць О. Гуржія [40, 41]. Головними напрямами досліджень є економічна, акцентом на володіння власністю як визначальний чинник [42]. В. Смолій окреслив основні напрямки соціальної політики [43], формування козацтва як соціального стану простежує В. Щербак [44, 45], еволюція соціальної структури та майновий стан населення Переяслава В. Лоха [46]. В сучасній історіографії знайшло відображення маєтокове господарство старшини [47], окремі аспекти землеволодіння [48], шинкового господарства [49].

Розглядаючи основні тенденції еволюції діяльності козацької старшини протягом середини XVII – XVIII ст., вчені встановили, що саме економічні потенції нового зверхнього шару поставили старшину в становище нових поміщиків [50]. Процес цей визнається в українській історіографії як цілком закономірний. Та як не парадоксально, економічна сфера діяльності старшини все ще залишається до кінця не вивченою.

Чекають своїх дослідників проблеми землеволодіння (серед нього і хутірське господарство) та промислових об'єктів (мануфактура, млинарство, винокуріння) власності

старшини, еволюція її взаємовідносин з іншими станами тогочасного українського суспільства, вплив старшини на розвиток краю, виявлення економічного стану різних категорій старшини, особливо сотенної і неурядової. Варто проаналізувати рангові млинни старшини. Так, згідно з угодами (від 1654 до 1687 рр.) чотири генеральні старшини (обозний, писар, судя, осавул) і полковник мали на ранг млин, полковий осавул – щонайменше від 1654 до 1669 рр..

Лише епізодично використовується інформація про грошову винагороду старшині, а у XVIII ст. такий матеріал маємо не лише стосовно генеральної старшини і полковників [51], як у XVII ст., а і стосовно полкової і сотенної старшини [52, 53, 54, 55].

Здійснені лише перші спроби характеристики гетьманських палаців, архітекторів в Гетьманщині, будівель полковників. Статки старшини, розміри і тип маєтку, скільки селян працювало, яка продукція і в яких об'ємах вироблялася, що вироблялося на продаж, як організовувалися ярмарки, збір на них податків поки що залишаються поза увагою дослідників.

В системі планування і регулювання економіки більша увага приділялася російському втручанню, а ніж внутрішнім регулятивним процесам. Еволюція рангових маєтностей і рангових селян досліджувалася лише в окремі історичні періоди та в окремих місцевостях, а комплексного щодо часу і території спеціального дослідження бракує.

Зроблено попередні розвідки персонального складу сотенної старшини усіх полків Гетьманщини, які внесені до реєстру, що включає сотенних отаманів, писарів, осавулів і хорунжих [56, 57, 58]. З'явився перший алфавітний реєстр старшини [59], продовжується публікація абеток деяких її категорій [60, 61].

Серед старшин варто звернути особливу увагу на такі категорії як старші полкові канцеляристи, полкові підканцеляристи, сотенні канцеляристи, військові і полкові капелани, виборні тимчасові посади полкових і сотенних комісарів. Вимагає більшої конкретизації особлива роль городового отамана полкового міста, подвійних товаришів (які упускаються у всіх відомих ієархіях) серед комонних урядників. Назрів час реєстрів військових і полкових канцеляристів, охочекомонної і охочепіхотної старшини, священників, особливо в сільській місцевості.

Політична, економічна, оборонна, зовнішньополітична, соціальна, культурна, зовнішньоекономічна функції держави виконувалися завдяки інститутам, які виникли як традиція (інституція). Кожен з цих інститутів мав свої специфічні функції, які є предметом спеціальних наукових досліджень. Головні з інституцій та інститутів наведені в пропонованій таблиці.

Інституція	Інститут
Традиція колективного прийняття рішень, прямого народовладдя	Козацькі ради
Традиція мати головного керівника	Гетьманства
Традиція мати керівників території (регіональних керівників)	Полковника, сотника
Традиція мати систему виконавчої влади	Генеральний, полкові, сотенні уряди
Традиція судочинства	Генеральний, полкові, сотенні суди
Традиція політичної організації території	Полки, сотні, курені як політико-адміністративні одиниці
Традиція охорони і особистого почту глави держави	Жолдацька і дворянська корогви
Традиція найманого війська	Комонні і сердюцькі полки
Традиція наявності та підготовки управлінського резерву	Неурядова старшина
Традиція забезпечення статусу тих, хто відслужив	Абшитована старшина

В дослідженні політичної системи окреслені основні її механізми [62, 63], проте козацькі ради, хоча і вивчаються під різними кутами зору, все ж ще не стали предметом спеціального дослідження [64, 65].

Культ гетьманів складався з моменту їх появи Касян Сакович написав «На жалостний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, гетьмана війська його королівської милості Запорозького, зложонн през інока Касіана Саковича, ректора школ Київських, в братстві, мовленії од його спудейов на погребі того цного рицера в Києві, в неділю проводную, року Божого тисяча шестисот двадцять второго», а студент братської школи Юрій Воронич виголосив:

*«Маєт тиж гетьман в войську міти справедливость,
Добрих милувати, злих зась карать за їх злость.
Філософ єдин грецький зданнє своє повів,
Що би о менжном гетьмані rozумів:
Рекл, же ліпше єст міти льва над еленями
Гетьманом, а ніжели елена над лвами»* [66,с.335].

Через 50 років у передмові до книги «Скарбниця» архімандрита чернігівського Єлецького монастиря Іоанікія Голятовского читаємо: «Має Запорозьке військо велику славу не тільки через рицарську відвагу, але й через гетьманів своїх із великих родів, бо Прецлав Лянцкоронський із сенаторського дому, потім Дмитро, князь Вишневецький, також Євстафій, князь Ружинський. Роди великі були гетьманами запорозькими на початку, коли почало збиратися козацьке військо на Запорожжі» [67,с.347]. Тут уже з одного боку, виступає пряма міфотворча фальсифікація, а з другого продовжується традиція возвеличення головного керівника держави, яка притаманна усім тогочасним народам.

Стосовно гетьманів поруч з наявними дослідженнями про Б. Хмельницького [68,69,70], І. Скоропадського, І. Виговського, І. Мазепу, О. Розумовського [71] мають з'явитися монографічні дослідження про таких гетьманів як Ю. Хмельницький, П. Тетеря, І. Брюховецький, Д. Ігнатович, І. Самойлович [72], Д. Апостол. Джерельна база дозволяє створити біографічну монографію і про наказного гетьмана Я. Сомка.

Біографічне дослідження правобережних гетьманів на новий рівень підняв Т. Чухліб [73].

Історіографічну ситуацію навколо постаті І. Мазепи характеризується найбільшою дискусійністю. Проведені наукові міжнародні конференції збагатили матеріалами лише окремі сегменти [74, 75]. Т. Г. Таїрова–Яковleva опублікувала нову монографію в якій розглядає роль І. Мазепи як будівничого підвалин Російської імперії [76].

Кошовим отаманам на монографічні дослідження поталанило ще менше. Безперечним лідером уваги є останній кошовий Петро Калнишевський [77, 78, 79].

Крім культу гетьманів особливе місце займають столиці, в першу чергу Чигирин і Батурин [80, 81, 82, 83], а також запорізької святині – Хортиці [84].

Традиція охорони і особистого почту глави держави породила такі інститути як надвірна, жолдацька і дворянська корогва. Лише жолдацькі формування потрапили в поле зору дослідників [85], але кожен з перерахованих інститутів заслуговує на спеціальне дослідження.

Одним з найважливіших напрямів дослідження стало вивчення функціонування установ української держави. Праці В. Смолія і В. Степанкова [86, 87, 88, 89, 90], Я. Дашкевича [91, 92, 93, 94], О. Гуржія [95, 96, 97, 98], З. Когута [99, 100], В. Панашенко [101, 102], В. Горобця [103] розкрили деякі аспекти проблеми. Історики встановили, що 1–ша Малоросійська колегія був органом Російської імперії на території Гетьманщини, Правління гетьманського уряду – російсько–українським органом [104], 2–га Малоросійська колегія – орган імперського управління в загальній системі колегій.

Заслуговує на подальшу увагу дослідників питання органів державного управління [105], серед яких Генеральної військової канцелярії [106, 107], Генерального військового суду, Канцелярії Малоросійського скарбу, Генеральної Малоросійської рахункової канцелярії, канцелярія Генеральної артилерії, Комісії військових судів, полкових рахункових комісій (фонди, яких відносно добре збереглися), їх внутрішньої структури, особового складу, вирішення ними державних та військових справ. Якщо

хронологічно дослідження діяльності козацької старшини під час правління першої Малоросійської колегії розпочалися [108, 109], то поза увагою лишаються такі періоди діяльності старшини як її участь у роботі уряду Міністерського правління, другої Малоросійської колегії. Сучасний стан історіографії і джерельна база дозволяють здійснити комплексне наукове дослідження стосовно військових канцеляристів і ГВК.

Традиція судочинства і її інститутів в Гетьманщині активно досліджується юристами [110, 111, 112, 113]. Поза увагою дослідників поки що залишається сотенний суд, джерельна ж база дозволяє поставити на чергу дня виконання спеціальних комплексних праць, присвячених діяльності Генерального військового суду і полкових судів.

Організація географічного простору досліжується через адміністративно-територіальний поділ. Останнім часом з'явилися три праці, які спеціально розглядають це питання. В. Заруба, С. Коваленко [114], О. Однороженко намагаються зробити найбільш повний реєстр сотень козацько-гетьманської держави.

Дослідження традиції мати виконавчу владу – Генеральний, полковий, сотенний уряди показало поступову заміну обопільних місцевих урядів на полкові [115] і сотенні канцелярії [116] з одного боку і самостійний розвиток міських (городських) канцелярій з іншого.

Сотні складалися з куренів двох видів: функціональних (сотницький, хорунжого) і територіальних. Дослідження курінної системи організації сотень ще не розпочалося. Відсутні навіть переліки куренів по всім полкам Гетьманщини, не встановлений час виникнення, тягливість іх існування.

Традиція мати керівників території найшла втілення в інститутах полковників [117], сотників [118], курінних отаманів.

Однією із важливих проблем політичного розвитку є наявність політичних течій і угрупувань, які очолювалися полковниками. Крім фактологічних праць Т. Яковлєвої [119, 120], українська історіографія ще не зробила рішучого кроку для постановки і вирішення поетапно і комплексно цього питання. Вимагає деталізації наявність та еволюція старшинських угрупувань, серед яких першочерговими вважаємо протистояння у Миргородську полку Лісницьких і Гладких, Переяславському – Сулим і Романенків, Ніжинського – Гуляницьких і Золотаренків, Полтавському – Жученків і Герциків, Уманському – Ханенків і Білогрудів.

Зовнішньopolітична діяльність гетьманської держави, хоча й перебувала у полі зору багатьох вітчизняних дослідників (В. Брехуненка [121], В. Горобця [122, 123, 124], Т. Чухліба [125, 126, 127, 128, 129], Я. Федорука [130]), однак роль старшинських угрупувань і окремих старшин на міжнародній арені вивчені все ще недостатньо. Близькою до міжнародних відносин є проблема кордонів і митної справи [131, 132, 133].

Завнішня політика Запорозької Січі в її польського, російського, татарського векторах досліжується В. Станіславським [134, 135, 136, 137, 138, 139, 140], кримського вектору Ф. Турانли [141], С. Андрєєвою [142, 143, 144, 145, 146, 147], С. Фаізовим [148].

Виразом завнішньо-політичного протистояння є збройна боротьба – військові дії. Військова історія Гетьманщини активно розробляється В. Сергійчуком [149, 150], В. Зарубою [151], І. Стороженком [152, 153], О. Сокирко [154, 155, 156, 157], О. Репаном [158, 159], Запорозької Січ – Г. Шпитальовим [160]. Перспективним залишається завдання грунтовного дослідження військових аспектів діяльності козацької старшини, особливо під час Північної війни, гілянського походу, польських походів 30 – х рр. XVIII ст., Семилітньої війни, російсько – турецьких війн другої половини XVIII ст.

Традиція найманого війська в Гетьманщині реалізовувалася через іноземних найманців [161, 162], запорожці, комонні і сердюцькі полки. Перший крок в комплексному дослідженні кінних і піших найманих полків зробив О. Сокорко [163], служба ж іноземних і запорозьких найманців при гетьманських дворах вимагає спеціального дослідження.

Старшина, яка йшла у відставку (абшит) отримувала звання іноді на один ранг вище. Головним в цьому явищі було те, що абшитований старшина зберігав той же суспільно-правовий статус, що і діючий. О. Лазаревський, Л. Окиншевич вважали 1740 р. початковим у процесі надання звання у відставку, тобто більше 40 років діяв цей інститут та його історія ще чекає своїх дослідників.

Соціальні коріння старшинського корпусу продовжують мати значні прогалини в дослідженні. Досліднюючи соціальні основи козацтва, вдалося виявити частку родин

шляхетського походження у козацькому середовищі станом на 1649 р. – 12,6 %. Це є ще одним підтвердженням, що головним джерелом формування старшини була покозачена шляхта [164, 165], поруч з тим подальшого розгляду вимагають причини переходу її у козацьке середовище – баніції, діяльність підстарост [166], тощо. Нерозв'язаним є питання еволюції частки шляхти серед старшини на різних етапах розвитку Української козацької держави [167, 168]. Окремою темою дослідження має стати міщенство як джерело поповнення старшинських кадрів.

Полкові похідні священики, полкові цирюри, полкові комісари це категорії, які залишаються поза увагою дослідників. Вивчення ж їх дозволило б детальніше висвітлити релігійність, санітарно- медичну справу, організацію податкової справи та вівчарства.

Активно розвивається такий напрямок як дослідження історії окремих сотень [169, 170, 171, 172]. Аналіз реєстру сотників протягом 1648 – 1782 рр. засвідчив наявність 153 сотницьких династій, що дало змогу стверджувати про значно більшу роль походження, ніж рахувалося раніше. Проте на сучасному етапі не маємо жодного дослідження біографії сотника, хоча, варто зазначити в цьому напрямку працюють О. Алфьоров, досліджаючи рід Голубів [173, 174, 175], С. Горобець – роїської сотницької родини Шихуцьких [176, 177, 178, 179]. Однією з найменш досліджених проблем продовжує залишатися інститут сотенної старшини.

Важливим є продовження дослідження етнічного складу старшинського корпусу. Найбільш актуальним серед них є визначення частки білоруського населення серед козацтва в цілому і старшини зокрема [180, 181, 182, 183]. Вимагає дослідження питання чи були в лавах козацьких ватажків етнічні поляки, причини і шляхи потрапляння до козацтва і його проводирів вихідців з татар. Більш глибокому дослідженню еволюції місця та ролі неукраїнців у соціальній та національній еліті Гетьманщини сприяли б спеціальні розвідки про династії Апостолів, Думитрашків–Райч, Милорадовичів, Требинських, Томар.

Спираючись на значний фактологічний матеріал [184], варто продовжити роботу по уточненню джерел формування, еволюції статусу та функцій неурядової старшини. Актуальним залишається створення окремих дисертаційних досліджень кожного з чотирьох структурних елементів неурядової старшини: значне військове, бунчукове [186, 187], військове [188, 189, 190] і значкове [191, 192, 193, 194, 195, 196, 197] товариства.

Відстасє розвиток персонального складу та генеалогії козацької старшини слобідських полків і Запорізької Січі, що, в свою чергу, залишає прогалини і стосовно Гетьманщини.

Серед досліджень січової верхівки військовий писар Андрій Семенович Товстик, якому присвятив збірник документів І. Л. Синяк [198], детально розглянувши його біографію у вступній статті [198, с. 5–20].

В. Маслійчук здійснив огляд козацької старшини слобідських полків протягом усього часу її існування [199, 200], більш детальніше Харківського полку [201]. Накопичення слобідською старшиною земельних ресурсів [200, с.129–135] та її промислова діяльність [200, 136–138], зміни в землеволодінні і системі господарювання [200, 209–221].

Для останніх років існування козацької старшини непересічне значення має збірка документів «Генеалогія української шляхти», підготовлена до друку І. Ситим [202].

В. Маслійчук звернув увагу на проблему усвідомлення слобідською старшиною своєї соціальності винятковості і регіональної особливості [203].

С. Потапенко опублікувала документи стосовно старшини Сумського, Острогозького, Охтирського, Харківського, Ізюмського полків другої половини XVIII ст. [204]. В передмові автор охарактеризувала списки слобідської козачої старшини як історичне джерело [204, 7–39].

Найбільш ґрутовне дослідження соціальної історії Січі здійснив В. Мільчев [205].

Потребує ґрутовного вивчення культурна підсистема діяльності козацької старшини Гетьманщини, яка включає в себе різні прояви духовного життя та біосоціальна сфера життя української еліти. духовній сфері старшини [206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213]. Тут увага має сконцентруватися на меценатстві [214, 215], освітніх та релігійних потребах [216]. Всі ці питання українськими істориками розглядалися досить фрагментарно. Продовжується і дослідження світоглядних орієнтирів [217], цінніс-

них орієнтацій [218, 219, 220, 221, 222, 223, 224], політичної думки [225] та поглядів козацької старшини на різні проблеми [226, 227, 228, 229]. Необхідні дослідження як моральності, так і аморальності старшини, церковного і монастирського меценацтва, переходу її у священики і ченці. Перевидання праці Й. Ролле і подальші дослідження О. Кривошия дозволили поглибити знання про місце жінки у суспільстві козацької доби [230, 231]. Актуальною залишається постановка питання видання жіночого дипломатарія [232].

I. Лиман ретельно досліджує роль церкви на Січі [233, 234], К. Салій – в гетьманській державі [235, 236], В. Сергійчук відношення козацтва до унії [237]. В освітніх кодах вимагають вирішення різноманітні аспекти проблем «козацтво і КМА, Переяславський і Чернігівський колегуми».

Видання і перевидання праць М. Грушевського, перевидання окремих праць М. Максимовича, М. Маркевича, Д. Яворницького, І. Крип'якевича, Д. Дорошенка, Б. Крупицького, О. Лазаревського, В. Липинського, І. Лисняка–Рудницького, О. Оглоблина, А. Яковлева, М. Костомарова дозволили отримати доступ до світової козакознавчої скарбниці і по новому дослідити багато аспектів, що в свою чергу вплинуло на інформативний простір, на формування національної пам'яті. Не витримують випробування часом праці козацької тематики М. Слабченка [238], хоча зберігається актуальність задекларованих ним напрямків [239, 240, 241, 242, 243]. Багато положень у праці Л. Окіншевича застаріли. Варто здійснити перевидання рідкісних праць І. Лучицького, І. Каманіна, В. Сенютовича–Бережного, М. Астряба, С. Шамрая, В. Модзалевського, В. Юркевича.

Всеукраїнські читання Інституту історії України «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку», 10 костомарівських читань в Чернігові, новицькі читання в Запоріжжі, різні регіональні наукові симпозіуми залишають свій слід, вони стають історичною подією, а наукові збірники матеріалів – історіографічним явищем.

Козацька проблематика пропагується в діяльності Національних заповідників, Науково–дослідного інституту козацтва, музею гетьманства (м. Київ), обласних історико–краєзнавчих музеїв.

Важливою науковою подією стають спеціальні збірники присвячені окремим дослідникам–козакознавця [244, 245, 246, 247, 248, 249], варто підтримати думку про необхідність продовження бібліографічних видань відомих істориків [250].

Українське козацтво займає чільне місце в історичних дослідженнях, які, в свою чергу, вливають на формування сприйняття подій, місць, особистостей. Правдиве висвітлення історії козацтва сприяє об'єктивному відношенню і оцінці цього суспільного феномену, який, безсумнівно, залишиться в національній пам'яті назавжди.

Список використаних джерел

1. Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года, с дополнением о запорожских козаках и приложениями, касающимися до сего описания, собранное из летописей польского и малороссийского журнала или записок генерала Гордона, Страленберга, шведского историка, из жизнеописания о государе Петре Великом архиепископом Феофаном и греком Антонием Катифором, фамильных записок и публичных указов 1789 г. // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1848. – № 6.
2. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о боевых его делах, собранное из разных историй иностранных, немецкой – Бишенга, латинской – Безольди, французской – Шевалье и рукописей русских, через Бунчукового Товарища Петра Симоновского 1765 года // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1847. – Т.1. – С. 1 – 159.
3. Ригельман А. Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще. – М.: Изд–во ун–тетской тип., 1847. – Ч.1. – 219 с. – Ч.2. – 201 с. – Ч.3. – 147 с. – Ч.4. – 101 с.
4. Сухий О. Традиції козацтва в українській історичній літературі 18 ст. // Козацькі війни 17 ст. в історичній свідомості польського та українського народів. – Львів, 1996. – С. 145 – 155.
5. Вакка А., Вакка Б. Вакка /Ваченко/ Вакка – казаки Войска Запорожского и их потомки XVII – XXI вв. Опыт историко–генеалогического исследования. – М.: «Литература и традиция», 2010. – 384 с.
6. Лукашевич Ю. Б. Лукашевичи. Семейная хроника. – Спб.: Издательство С.–Петер. ун–та, 2002. – 248 с.

7. Алфьоров О. Старшинський рід Алфьорових: генеалогія, соціально–політичне та майнове становище слобідської гілки другої половини XVII – початку ХХ ст. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонковський, 2009. – 150 с.
8. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648 – 1782 pp.). – К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. – Ч.І. – 269 с.. Ч. ІІ. – 338 с.
9. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. – К., 2002. – 395 с.
10. Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва : Білоцерківський полк. – К. : Стилос, 2002. – 183 с.
11. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. – К., 2004. – 417 с.
12. Кривошея В. Деякі питання генеалогії козацько–старшинських родин Чернігівського полку // Сіверянський літопис.– 1997. – № 1 – 2. – С. 32–46.
13. Кривошея В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Григорчук П.С. та ін. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. – С.113 – 126.
14. Кривошея В. Уманське козацтво: історичні дрібниці // Україна вчора, сьогодні, завтра. Зб. наук. пр./ Ред. колегія: Вашкевич В. та ін. – К., ІПіЕНД НАНУ, 1999. – С. 48–62.
15. Кривошея В.В. Матеріали до історії та генеалогії Корсунського полку // Корсунський часопис. – 1997. – № 5. – С. 27–29.
16. Аброскін П., Кривошея В., Стасенко О. Київщина козацька: люди і долі. – К.: «Стилос», 2004. – 181 с.
17. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. – 451 с.
18. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К., 2010.
19. Кривошея І. Старшина Баришівської сотні Переяславського полку у XVII – XVIII ст. (персональний склад та генеалогія). – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 19 с.
20. Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Березань. – К., 2001.
21. Кривошея В., Кривошея І. Родовідні козаків Терехтимирівської сотні // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 64 – 66.
22. Кривошея В., Кривошея І. Сосниця козацька. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. – 67 с.
23. Кривошея В.В., Кривошея І. І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва І. Борзна. II. Волинка. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. – 126 с.
24. Кривошея І.І. Козацька старшина Переяславського полку : 1648 – 1782 pp. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 16 с.
25. Томазов В. З генеалогії козацьких родів: Костянтиновичі та Вернадські // Історія українського середньовіччя. – Ч. 2. – К., 1995. – С. 52 – 69.
26. Томазов В. Рід Кир'якових // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико–біографічні нариси / Під ред. В. Смолія. – К., 2001. – С. 204 – 212.
27. Томазов В. До історії української гілки старовинного роду Томар // Українська біографістика. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 193 – 200.
28. Томазов В. К генеалогии рода Модзалевских (потомство стародубского полковника Тимофея Алексеевича) // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали І генеалогічних читань памяті Вадима Модзалевського. – К., 1996.
29. Томазов В. Генеалогія козацько–старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок ХХІ ст.). – К., 2006. – 284 с.
30. Черкас Б. Українське козацтво наприкінці XV – першої половини XVI ст. // Український історичний збірник. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. – №8. – С. 64 – 74.
31. Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561 – 1591). – Чернігів, 1999.
32. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / НАН України, Інститут історії України. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – 286 с.
33. Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах / упор. В. В. Недяк. – К. : Емма, 2004. – 1216 с.
34. Кривошея В.В. Українське козацтво в світлі цивілізаційного підходу // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект./ Діалог. Історія, політика, економіка. – К., 2004. – № 5. – С. 364 – 373.
35. Кривошея В.В. Актуальні питання цивілізаційної характеристики Гетьманщини // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 8 – 25.

36. Кривошея В.В. Українська козацька держава: до питання цивілізаційних характеристик // Козацька скарбниця. Гетьманські читання. – К.: Музей гетьманства, 2006. – Вип. 3. – С. 31 – 48.
37. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Козацько–гетьманська держава (до характеристики біосоціальної підсистеми) // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2007. – № 16 (53). – С. 198 – 208.
38. Кривошея В.В. Козацько–гетьманська держава (До характеристики культурної підсистеми) // Регіональні проблеми української історії. Зб. наук. праць. — Умань, 2008. – Вип. 1. – С. 129 – 152.
39. Мицик Ю.А. Писемні джерела з історії українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси в двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 541 – 588.
40. Гуржій О. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нарис з історії та статистики. – Черкаси, 2009. – 296 с.
41. Гуржій О. Український хутір XV – XVIII ст. Історичний нарис. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – 82 с.
42. Кривошея І.І. Володіння бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського та його нащадків у XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С.106 – 114
43. Смолій В. Україна в другій половині XVII–XVIII ст. Основні напрями соціальної політики // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: збірник наукових праць: (На пошану історика лауреата Державної премії ім. Т.Шевченка Олени Михайлівни Апанович): У 2–х частинах. – Частина 1. – К., 1995.
44. Щербак В.О. Формування козацького стану в Україні (друга половина XV — середина XVII ст.). – К., Інститут історії України НАН України, 1997. – 180 с.
45. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К.: «KM ACADEMIA», 2000. – 295 с.
46. Лоха В. А. Еволюція соціальної структури та майновий стан населення Переяслава (1648 – 1785 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун – т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 20 с.
47. Кривошея О.В. Трансформації маєткових господарств козацької старшини (за матеріалами духовних тестаментів) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємопливів. – С. 36 – 40.
48. Казіміров Д. Землеволодіння козацької старшини на Менщині // Сіверянський літопис. – 2006. – № 5.
49. Пивоваренко О. Кабацька справа в Гетьманщині//Пам'ять століть.–2006.–№3–4.–С.162–175.
50. Ульяненко В. Соціально–економічний розвиток Сосницької сотні середини XVII – XVIII ст. Природні ресурси, сільське господарство, промисловість // Сіверянський літопис. – 2002. – № 5. – С. 29 – 36.
51. IP НБУ. – Ф.І. – № 58452. – 11 арк.
52. ЦДІАК України. – Ф.83. – Оп.1. – Спр.7.
53. ЦДІАК України. – Ф.83. – Оп.1. – Спр.3.
54. ЦДІАК України. – Ф.83. – Оп.1. – Спр.23.
55. ЦДІАК України. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 16.
56. Кривошея І. І. Старшинські родоводи XVII – XVIII ст. (Бубнівська сотня Переяславського полку) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – Вип. 11. – К.: Шлях, Часи козацькі, 2002.
57. Кривошея І. І. Родоводи Воронківської сотенної старшини (Переяславський полк XVII – XVIII ст.) // Генеалогічні Записки українського геральдичного товариства. – Вип. III. – Біла Церква, 2002. – С. 104 – 108.
58. Кривошея І. І. Борзнянська сотня: родоводи козацько–старшинські (XVII – XVIII ст.) // Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті: Збірник матеріалів II Міжнародної конференції / Упор. Страшко Є. М. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 18 – 24.
59. Заруба В. Адміністративно–територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. – Дніпропетровськ, 2007.
60. Кривошея В.В. Абетковий перелік козацьких старшинських родин (на прикладі Смілянської сотні Лубенського полку) // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2001. – С. 53 – 62.
61. Кривошея В.В. Українська козацька старшина: Абетка генеральної старшини (1648 – 1783 рр.) // Гілея. – 2009. – Вип. 21. –С.. 4 – 10.

62. Смолій В. А. Степанков В. С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття – К., 2008. – 120 с.
63. Смолій В. А. Степанков В. С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції середини XVII ст. // Політична система для України : історичний досвід і виклики сучасності / гол. ред. В. М. Литвин. – К. : Ніка–Центр, 2008. – С. 122 – 195.
64. Мироненко О. Ради генеральної старшини у самоврядуванні українського козацтва // Вісник Акад. правових наук України. – Харків, 1999. – № 1(16). – С. 118 – 134.
65. Степанчук Ю.С. Трансформація поглядів Богдана Хмельницького та козацької старшини щодо функцій генеральної (військової) ради в період 1648–1657 рр.// Матеріали Другої науково–практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» (19 вересня 2007 р., м. Хмельницький). – Хмельницький, 2007. – С. 286 – 290.
66. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Крекотень. — К., 1978. – С. 335.
67. Галятовський І. Ключ розуміння. – К., 1985. – С. 347.
68. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. – К., 1993.
69. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально–політичний портрет. 2–е вид., перероб. і доп.– К.: Либідь, 1995.– 622 с.
70. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально–політичний портрет. Третє доопрац. Вид. – К.: Темпора, 2009. – 679 с.
71. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія: в 2 ч. / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – Ч. 1 – К. : ДАККіМ, 2008 – 239 с., Ч. 2. – К. : ДАККіМ, 2008 – 287 с.
72. Мельник Л. Гетьман Іван Самойлович // Київська старовина. – 1996. – № 1. – С. 77 – 84.
73. Чухліб Т. Гетьмані Правобережної України в історії Центрально–Східної Європи (1663 – 1713). – К.: Видавничий дім «Києво–Могилянська академія», 2004. – 288 с.
74. Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять (15 – 17 жовтня 2008 р. Київ – Полтава). – К.: «Темпора», 2008. – 496 с.
75. Полтавська битва 1709 року: погляд крізь призму трьох століть. 1709 – 2009. Зб. наук. пр. / Мокляк В.О (відп. ред.). – Полтава: ТОВ «ACMI», 2009. – 312 с.
76. Таирова–Яковлева Т. Г. Иван Мазепа и Российская империя. «История предательства». – М. – Спб.: Издательство Центр Полиграф, 2011. – С. 11.
77. Запорозька старовина: Спец. вип.: Присвячується світлій пам'яті останнього кошового отамана Запорозького Війська Низового Петра Калнишевського з нагоди 200–ї річниці від дня його смерті / НАН України. Ін–т історії України; Голов. ред. В. А. Смолій. – К.; Інститут історії України НАН України; Запоріжжя, 2003. – 435 с.
78. Грибовський В. Кошовий отаман Петро Калнишевський : Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 128 с.
79. Грибовський В. Петро Калнишевський. – К., 2007. – 69 с.
80. Кілессо С. Чигирин – гетьманська столиця // Київська старовина. – 1995. – № 5. – С. 6 – 13.
81. Ленченко В. Гетьманський двір Богдана Хмельницького в Чигирині за джерелами XVII – XVIII ст. // Архітектурна спадщина України. – К., 1996. – Вип. 3. – Ч. 1. – с. 74 – 81.
82. Ленченко В. Гетьманський замок у Чигирині // Пам'ятки України. – 1994. – № 3 – 6. – С. 63 – 68.
83. Матвіїшин Я. Живописні плани трьох українських замків—фортець з XVII ст. (Бара, Меджибож, Чигирина) у Дипломатичному архіві Міністерства закордонних справ Франції // Історичне картознавство України: Зб. наук. праць. – Л.; К.; Нью–Йорк, 2004. – С. 195 – 200.
84. Ленченко В. Рукописні плани Запорозької Січі XVIII століття // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью–Йорк, 2004. – Вип. 8 – 9. – С. 157 – 189.
85. Сокирко О. Жолдацькі формування в Гетьманщині 1669–1765 рр. // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 64 – 77.
86. Смолій В, Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: «Альтернативи», 1997. – 367 с.
87. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К.: Наукова думка, 1994. – 261 с.
88. Смолій В.А., Степанков В.С. Гетьман Петро Дорошенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 7–8. – С. 84 – 103.
89. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 351 с.

90. Степанков В.А. Формування української державної еліти та особливості її менталітету у середині XVII ст. (1648–1657). Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку (Матеріали третіх Всеукраїнських історичних читань). – К.–Черкаси, 1993.
91. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. // Сучасність. – 1992. – № 5.
92. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) // ЗНТШ. – 1991. – Т. 222.
93. Дашкевич Я. Козацтво на Великому кордоні / Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. Матеріали круглого столу // УДЖ. – 1990. – № 12. – С. 20 – 22.
94. Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. Лівобережжя // Пам’ятки України. – 1990. – № 2 – С. 11 – 13; № 3. – С. 18 – 20.
95. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. – К.: Основи, 1996. – 223 с.
96. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: Інститут історії України, 1998. – 207 с.
97. Гуржій О. Гетьманська влада в українській козацькій державі першої чверті XVIII ст. (на прикладі діяльності І. Скоропадського) : Автореф. дис...д-ра іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 32 с.
98. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна // Україна крізь віки. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.
99. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
100. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – 351 с.
101. Панащенко В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1997. – 74 с.
102. Панащенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 211 с.
103. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2009. – 271 с.
104. Мельник Л.Г. Правління гетьманського уряду : 1733 – 1735 pp. // Український історичний журнал. – 2001. – № 5.
105. Козаченко А. І. Органи державної влади і управління України другої половини XVII ст.: дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.01. – Харків, 2001. – 215 с.
106. Апанович О.М. Генеральна канцелярія // Неопалима купина. – 1995. – № 1 – 2. – С. 140 – 142.
107. Панащенко В. З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія // Національно–визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: «Генеза», 1998. – С. 252 – 276.
108. Горобець В.М. Малоросійська колегія та фінансова реформа на Україні–Гетьманщині // Середньовічна Україна. – К., 1994. – Вип. I.
109. Горобець В.М. Малоросійська колегія та реформи державного устрою України. 1722–1727 pp. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993.
110. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини: Навч. посіб. для студ. вищих та середніх спец. юрид. навч. закладів і ф – тів. – Львів:Світ, 2000. – 120 с.
111. Бойко І.Й. Зобов’язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – Львів: Світ, 1998 р. – 49 с.
112. Сиза Н. П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний ун–т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 188 с.
113. Биркович О. І. Судова система української держави (Гетьманщини) 1648–1657 pp.: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004.
114. Коваленко С. Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3–х томах. – Т. 3. – К.: Видавництво «Стікс–Ко», 2009.
115. Козаченко А. Полкові канцелярії як осередки розвитку української писемності, культури і духовності в другій половині XVII. ст. // Духовність та злагода в українському суспільстві на перехресті тисячоліть. Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції 16–18 вересня 1999. – К., 1999. – С. 231 – 233.

116. Горяга О.В. Шляхи формування складу полкової старшини Гетьманщини у другій половині XVII–XVIII ст. // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. – Вип. 36. – Одеса: Юрид. л–ра, 2007. – С. 219 – 225.

117. Козаченко А. До питання про місцеві органи влади України другої половини XVII ст. Влада полковника // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1999. – № 3 (18). – С. 54 – 63.

118. Козаченко А. Уряд сотника в другій половині XVII. ст.: історико–правовий погляд // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2000. – № 1 (20). – С. 99 – 106.

119. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50–х років XVII століття. Причини і початок руйні. – К.: Основи, 1998. – 447 с.

120. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради – 2 до Андрушівської угоди (1659–1667 рр.). – К.: «Основи», 2003. – 643 с.

121. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року. – К., 2005. – 368 с.

122. Горобець В. М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимності і стосунки з Москвою та Варшавою, 1654 – 1665. – К.: Інститут історії НАН України, 2001. – 533 с.

123. Горобець В.М. Проблема легітимізації еліти козацької України в зовнішньополітичній діяльності Гетьманату: стосунки з Росією та Річчю Посполитою (1654–1665). Автореф. дис.... докт. іст. наук. – К., 2002.

124. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько–російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 34 – 40.

125. Чухліб Т.В. Українсько–російські договори 1654 р.: нові підходи до історії міждержавних стосунків // УІЖ. – 1994. – № 3.

126. Чухліб Т.В. Українсько–польська військова взаємодія під час гетьманування С. Куницького (1683–1684 рр.) // УІЖ. – 2000. – № 5.

127. Чухліб Т. В. Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження Українського гетьманату. – К. : Ін–т історії України НАНУ, 2003. – 156 с.

128. Чухліб Т. Гетьмані і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – Київ–Нью–Йорк, 2003.

129. Чухліб Т. Концепція поліvasальної підлегlostі Б.Хмельницького та українсько–російські взаємовідносини середини XVII ст. // Україна та Росія : проблеми політичних і соціокультурних відносин / відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Ін–т історії України НАН України, 2003. – С. 146 – 173.

130. Федорук Я. Віденський договір 1656 року. Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII ст. – К.: Видавничий дім «Києво–Могилянська академія», 2011. – 623 с.

131. Ліцоєва О. В. Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII – XVIII ст. : дис. ... кандидата істор. наук : 07.00.01. – К., 2003. – 253 с.

132. Ліцоєва О. Митна справа у Гетьманщині в 60–х рр. XVIII ст. // Український історичний збірник. – К., 2003. – Випуск 5. – С. 121 – 130.

133. Андрєєва С. С. Впровадження карантинів на запорізько–татарському кордоні за часів Нової Січі // Вісник Академії митної служби України. — Дніпропетровськ, 2000. — №1. — С.82—85.

134. Станіславський В.В. Військове співробітництво та пошук політичної взаємодії Запоріжжя Речі Посполитої в 1686–1699 рр. // Україна в Центрально–Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть. – Вип. 3. – К., 2003.

135. Станіславський В.В. Політичні відносини Запорозької Січі з Річчю Посполитою та Правобережною Україною в 1686–1699 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 18 – 31.

136. Станіславський В.В. Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 76 – 86.

137. Станіславський В.В. До історії взаємин Війська Запорозького з Буджацькою Ордою в 1699–1700 рр // Надворномор'я у IX ст. до н.е. – на початку XIX ст.: студії з історії та археології. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – №1. – С. 157 – 162.

138. Станіславський В.В. Запорізька Січ та Річ Посполита. 1686–1699. // Український історичний журнал. – 2007. – №3. – С. 209 – 211.

139. Станіславський В. Проблеми взаємовідносин Запоріжжя з Лівобережною Гетьманчиною та Російською державою // Український історичний збірник 1997. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. – №1. – С. 101 – 121.

140. Станіславський В.В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 3 – 21.

141. Туранли Ф. Г. Українсько–кримські міждержавні відносини у середині XVII століття (за тюркськими історичними джерелами) : дис. ...кан. істор. наук : 07.00.02. – К., 1997. – 198 с.
142. Андреєва С.С. Втручання гетьманського уряду у запорозько–татарські взаємини за часів К.Розумовського // Наукові доповіді студентів та аспірантів кафедри історії України ЗДУ. – Запоріжжя, 1997. – Вип. 2. – С.10–12.
143. Андреєва С. С. До питання про запорозько–татарські взаємини періоду Нової Січі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. IV. – Запоріжжя: «Просвіта», 1998. – С. 100–109.
144. Андреєва С.С. Запорозько–татарські взаємини в народних піснях та переказах // Українське козацтво у пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної конференції. 2–4 жовтня 1997 р. – Секції I–II. – Запоріжжя, 1997. – С.91–94.
145. Андреєва С.С. Комісії для вирішення взаємних претензій татар і запорожців періоду Нової Січі// Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково–дослідної лабо раторії історії Південної України ЗДУ. — Вип.1. — Запоріжжя, 1996. — С.40—47.
146. Андреєва С.С. Проблема запорозько–татарських взаємин періоду Нової Січі в українській історіографії 1920–30–х рр. // Збірник наукових праць Південний архів.. Історичні науки. – Херсон, 1999. – Вип. II. – С. 140 – 144.
147. Андреєва С. С. Проблема запорозько–татарських прикордонних конфліктів у зовнішній політиці Російської імперії (1739–1768 рр.) // Наукові праці історичного факультету. Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. – Бердянськ–Запоріжжя, 1998. – Вип. III. – С. 10 – 18.
148. Фаизов С. Первый крымско–запорожский военный союз в статейном списке русских посланников Осипа Прончищева и Рахманина Болдырева (1625 год) // Україна в Центрально–Східній Європі Студії з історії XI–XVIII століть. – Вип. 5. – К., 2005.
149. Сергійчук В. І. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. – К., 1991.
150. Сергійчук В. І. Армія Богдана Хмельницького. – К.: Аграрна наука, 1996. – 254 с.
151. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько–турецьких війнах останньої чверті XVII століття. Монографія. – Дніпропетровськ: Лір ЛТД, 2003. – 462 с.
152. Стороженко І. С. Воєнне мистецтво визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. : дис. ...кандидата істор. наук : 07.00.02. – К., 1994. – 333 с.
153. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. – Книга 1. Воєнні дії 1648 – 1652 рр. – Дніпропетровськ: Вид–во Дніпропетровського державного університету, 1996. – 316 с.
154. Сокирко О. Гетьманщина під царським скіпетром (військове будівництво в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст.) // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. Зб. наук. пр. – К., 2003. – С. 292 – 322.
155. Сокирко О. Військова політика Івана Мазепи кінця 17 ст. // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Серія «Історія». – К., 2004. – Вип.71/72. – С. 103 – 108.
156. Сокирко О. Військова організація та воєнне мистецтво українського козацтва //Історія українського козацтва: Нариси у 2 тт. – К.,2006. – Т.1. – С. 472– 514.
157. Franz M. Wojskowosc Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII wieku. Geneza i character. – Torun, 2002. – 255 s.
158. Репан О. Козацтво Лівобережної України і російсько–турецька війна 1735 – 1739 рр. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003.
159. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько–турецька війна 1735 – 1739 років. – К., 2009. – 195 с.
160. Шпитальов Г. Г. Запорозьке військо в російсько–турецькій війні 1735 – 1739 pp. – Запоріжжя: Тандем–У, 2002. – 72 с.
161. Кривошея В. В. Німецькі найманці в козацькій державі // Діалог. – 2000. – № 1. – С. 82 – 83.
162. Сокирко О. Німецькі найманці в гетьманському війську доби Хмельниччини // Етнічна історія народів Європи – 2004. – Вип. 16. – С. 141 – 147.
163. Сокирко О. Лицарі другого сорту: Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669 – 1726 pp. – К.: Темпора, 2006. – 280 с.
164. Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько–української наукової зустрічі (Львів, 12 – 13 жовтня 1995 р.). – Львів–Люблін, 1996.

165. Яковлева Т. Українська шляхта і государственна идея в годы освободительной войны // Національно–визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: «Генеза» 1998. – С. 131 – 141.
166. Кривошея В.В. До причин Національно–визвольної війни середини XVII ст. // Гілея. – 2009. – Вип. 23.
167. Степанков В.С. Формування української державної еліти та особливості її менталітету в середині XVII ст. Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали III Всеукраїнських читань. – Київ–Черкаси, 1993. – С.28 – 33.
168. Кондратьєв І. Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військово службової спільноти у XV – XVIII ст. – Автореферат дисертації ... канд. іст. наук. – Харків, 2005.
169. Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва: Любеч. – Київ, 1999. – 106 с.
170. Зайченко В. Село Новий Білоус та його округа. – Чернігів, 2003. – 87 с.
171. Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко. – Чернігів, 2002. – 144 с.
172. Кондратьєв І. Під Литвою, Москвою та Польщею. – Чернігів, 2005.
173. Алфьоров О. С. До історії покозаченої української аристократії (представники роду Голубів XVI – XVIII ст.) // Гетьманський альманах. – К.: Видавничий центр КНАУ, 2003. – С. 147 – 154.
174. Алфьоров О. Виникнення та становлення роду Голубів: кінець 15 – 16 ст. // Генеалогічні записи Українського геральдичного товариства. – Вип. 7. – Львів, 2009.
175. Алфьоров О. Рід Голубів у добу Івана Мазепи. «Самойловщики»// Доба гетьмана Івана Мазепи у європейській історії: міфи та реалії. – К., 2009. – С. 188 – 198.
176. Горобець С. «Збирач земель» Семен Шихуцький // Генеалогічні записи Українського геральдичного товариства. – Вип. IV. – Львів, 2004. – С. 91 – 92.
177. Горобець С. Генеалогічні записи Флегонта Шихуцького // Сіверянський літопис. – 2006. – № 5. – С. 42 – 57.
178. Горобець С. Петро Стефанович чи Петро Шихуцький ?// Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 55 – 61.
179. Горобець С. Ройський сотник Степан Шихуцький // Батуринські читання 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2007.
180. Мицик Ю.А. Albaruthenika. – К., 2009.
181. Горобець В. М. Білорусь : козацька чи московська ? Витоки і характер українсько–російських конфліктів на землях Південно–Східної Білорусі // Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : в 3 т. / В. А. Смолій (відп. ред.) – К. : Наукова думка, 2004. – Т. 1 : Українські проекти в Російській імперії. – 2004. – С. 58 – 72.
182. Степанчук Ю.С. Трансформація політичних поглядів українських гетьманів на білоруське питання // Пилявецька битва: Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції «Пилявецька битва в історії України» (до 360–річчя битви під Пилявцями). – Хмельницький, 2008. – С. 193 – 197.
183. Степанчук Ю.С. Білоруське питання у зовнішній політиці українських гетьманів (1654 – 1659 рр.) // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і узаемаўпływy. Матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Гомель, 9–10 кастрычніка 2008 г. – Гомель 2008, С. 9–14.
184. Кривошея В.В., Кривошея І.В., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К., 2009.
185. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книги 1. – К.: «Стилос», 2008.
186. Панащенко В. Бунчукові товариши // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 24 – 40.
187. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книги 1. – К.: «Стилос», 2008.
188. Репан О.А. Бунчукове товариство у 1735 – 1739 роках // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. – С. 37 – 38.
189. Панащенко В. Військові товариши // Київська старовина. – 1998 – № 3. – С. 166 – 174.
190. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 2. – К.: «Стилос», 2008.
191. Панащенко В. Значкові товариши // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 126 – 141.
192. Панащенко В. Значкові товариши // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 165 – 174..

193. Репан О.А. Значкове товариство у 1735–1739 рр. // Гуманітарний журнал. – 2000. – № 2. – С. 33 – 39.
194. Кривошея І. Неурядова старшина Гетьманщини і міщанська верхівка в середині XVIII ст. (На прикладі м. Стародуба) // Сіверянський літопис. – 2009 – № 2 – 3. – С. 40 – 49.
195. Кривошея І.І. «Сказки» козацької неурядової старшини Гетьманщини як історичне джерело // Український історичний журнал. – 2009. – № 3.
196. Кривошея І. Реєстри значкових товаришів Стародубського полку 1735 та 1737 років. // Гілея. – К., 2009. – Вип. 19.
197. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книги 3. – К.: «Стилос», 2008.
198. Військовий писар Андрій Семенович Товстик. Зб. док / Упорядкування, передмова і коментарі І. Л. Синяка. – К.: ІУАД ім.. М. С. Грушевського, 2010. – 147 с.
199. Маслійчук В. Л. Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Харків, 2003. – 252 с.
200. Маслійчук В. Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – XVIII ст.. Вид. друге, доопрацьоване і доповнене. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 356 с.
201. Маслійчук В.Л. Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654 –1706 рр. – Харків, 1999.
202. Генеалогія української шляхти. Послужні списки погарської шляхти 1772 – 1781 рр. «Описаниe» ніжинської шляхти 1784 р. / Упорядкування та вступна стаття І. Ситого. – К.: «Темпора», 2008. – 232 с.
203. Маслійчук В. Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – XVIII ст.. Вид. друге, доопрацьоване і доповнене. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 148 – 155.
204. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60–х років XVIII ст. / Упорядник С. Потапенко. – Харків: «Рейдер», 2008. – 496 с.
205. Мільчев В. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII – XVIII століття: джерелознавчий аналіз / В. Мільчев. – Запоріжжя : АА Тандем, 2008. – 369 с.
206. Мыцык Ю. А. Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978.
207. Мицик Ю. А. Відображення деяких подій з історії Києва в літописі Яна Бінвільського // Український історичний журнал. – 1982. – № 2. – С. 73–76.
208. Мицик Ю. А. Історія Київської Русі у висвітленні літописців XVII ст. Семена Галугоуського та Яна Бінвільського // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. – К., 1988. – С. 229 – 224.
209. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України–Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002.
210. Струкевич О. Політична культура еліти Української козацької держави: методологічні аспекти дослідження // Україна в Центрально–Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століття. – Вип. 3. – К., 2003.
211. Дзира І. Козацьке літописання 30–х – 80–х XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти. – К., 2006.
212. Бовгиря А.М. Пам'ятки історичної думки Гетьманщини у складі рукописних збірників XVIII – початку XIX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 20 с.
213. Бовгиря А.М. Козацьке історіописання // Історія українського козацтва. Нариси в двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 249 – 302.
214. Арендар Г. Козацька старшина як меценат церковного мистецтва Чернігівщини: за матеріалам Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 54 – 57.
215. Ступак Ф. Меценатство гетьманів та козацької старшини // Україна козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва. – К.: «Емма», 2004. – С. 788 – 793.
216. Ісаєвич Я.Д. Зв'язки братства із запорізьким козацтвом у 18 ст. // Ісаєвич Я.Д. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С.105 – 113.
217. Гурбик А. О., Гуржій О. І., Матях В. М., Ричка В. М., Салій К. І. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.). – К., 2001. — 317с.
218. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К.: Либідь, 1998. – 295 с.

219. Сас П.М. Ціннісні орієнтації запорозького козацтва до Визвольної війни: «права», «свободи», «вольності» // Національно–визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К., 1998.
220. Сас П. «Мушкет–сіромаха» і «шабля–сваха»: соціально–психологічні установки, соціо–культурні орієнтації та моделі поведінки запорозьких козаків (80–ті рр. XVI – початок XVII) // Соціум. 2002. – № 1. – С. 55 – 76.
221. Мирончук А. Програмні документи українських автономістів 2–ї половини XVIII ст. // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – № 10.
222. Мирончук А. Роль козацько–старшинської самосвідомості у збереженні та відстоювання національних прав та особливостей України 2–ї половини XVIII ст. // Етнічна історія народів Європи. – 1999. – № 1.
223. Мирончук А. Традиції козацько–старшинського автономізму 2–ї половини XVIII ст.: стан історіографічної розробки // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – № 4.
224. Ростовська О., Блануца А. Українська ментальність і національно–визвольна революції 1648–1676 рр. // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 3 – 10.
225. Куташев І. В. Політична думка доби Гетьманщини. – К. : Український Центр духовної культури, 2007. – 320 с.
226. Кривошея В.В. Взгляды казачей старшины на «московитов»: дифференциация, эволюция // Украина и украинцы: обрзы представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии. – М.: Институт славяноведения РАН, 2008. – С. 28 – 36.
227. Степанчук Ю.С. Трансформація політичних поглядів козацької старшини Гетьманщини щодо повноважень загальної козацької ради у другій половині XVII ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія /За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 3 – 7.
228. Степанчук Ю.С. Трансформація політичних поглядів козацької старшини щодо місця і ролі Запорізької Січі у політичному житті Гетьманщини другої половини XVII ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. За заг. ред. проф. Григорчука П. С. Вип.. 13. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – С. 10 – 12.
229. Степанчук Ю.С. Причини трансформації поглядів козацької страшини стосовно Переяславсько–московського договору у 1654–1657 років // Гілея. – Вип. 13. – 2008. – С. 188 – 196.
230. Ролле Й. Жінки при Чигиринському дворі. – К.: Україна, 1994. – 58 с.
231. Кривоший О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини. – Запоріжжя: Поліграф, 1998. – 68 с.
232. Мицик Ю. Про видання «Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини» // Спеціальні історичні дисципліни. – 2000. – Т. 5. – № 1. – С. 42 – 52.
233. Лиман І. І. Церква в духовному світі Запорозького козацтва. – Запоріжжя: РА «Тандем–У», 1997. – 61 с.
234. Лиман І. І. Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734 – 1775). – Запоріжжя, 1998.
235. Салій К. І. Православно–церковний чинник у політичних процесах доби Гетьманщини : дис. ...канд.. політ. наук: 23.00.02. – К., 2001. – 192 с.
236. Салій К.І. Зовнішні фактори політичних орієнтацій православного духовенства доби Гетьманщини в Україні // Історія України : маловідомі імена, події, факти. – К., 2001. – Т. 11. – С. 27 – 36.
237. Сергійчук В. Козацтво і унія // Unia brzeska : geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów Słowiańskich. – Kraków, 1994.
238. Слабченко М.: Малорусский полк в административном отношении, Одесса: Техник, 1909. – 439 с.
239. Слабченко М. Опыты по истории права Малороссии XVII–XVIII ст. – Одесса, 1911.
240. Слабченко М. Паланкова організація Запорізьких Вольностей // Праці Комісії для вивчення історії західно–русського та українського права. – Вип. VI. – К, 1928.
241. Слабченко М. Соціально–правова організація Січи Запорозької // Праці комісії для вивучування історії західно–русського та вкраїнського права. – К., 1927. – Вип. 3.
242. Слабченко М.Є. Господарство Гетьманщини XVII–XVIII століттів. – Т. 1. Землеволодіння та форми сільського господарства. – Одеса, 1923.
243. Слабченко М. Хозяйство Гетманщины в XVII – XVIII в.: II. Судьба фабрики и промышленности; III. Очерки торговли и торгового капитализма. – Одеса, 1922.
244. Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 16: Михайло Максимович і українська історична наука: Матеріали «круглого столу», проведеного в Ін–ті історії України НАН України

10 листоп. 2004 р. з нагоди 200–річчя від дня народж. М. О. Максимовича / НАН України. Ін–т історії України; Відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К., 2005.– 469 с.

245. Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. – Вип. 7: Пам'яті чл.–кор. НАН України Федора Павловича Шевченка / НАН України. Ін–т історії України; Відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К., 1999. – 320 с.

246. Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. – Вип. 10: На пошану акад. Валерія Андрійовича Смолія з нагоди 25–річчя наук. діяльності та 50–річчя від дня народж. / НАН України. Ін–т історії України; Відп. ред.: М. Ф. Дмитрієнко, Ю. А. Пінчук. – К., 2000. Ч. 1. – 459 с.; Ч. 2. – 472 с.

247. Історія і особистість історика: Зб. наук. пр., присвяч. 60–річному ювілею проф. Ганни Кирилівни Швидько / Нац. гірничий ун–т; Ін–т гуманіт. проблем. — Дніпропетровськ, 2004.

248. Покликання. Зб. праць на пошану професора о. Юрія Мицика. – К., 2009. – 544 с.

249. Україна крізь віки. Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смолія. – К., 2010. – 1095 с.

250. Мельничук О.П. До питання укладення повної бібліографії друкованих праць Д.І.Дорошенка: сучасний стан та перспективи // Вісник Київського університету. – Серія історія. – 1998. – № 39. – С. 19.

Кривошея В.В. Казачество в историографии и национальной памяти

Анализируются труды историков, посвященные казачеству, выделяются основные направления исследований, очерчен круг вопросов, которые нуждаются в дальнейшем изучении.

Ключевые слова: историография, национальная память, казачество, казацкая старшина, Гетьманщина.

Krivosheya, V.V. The cossacks in historiography and national memory

In the article analysed labours of historians about cossacks. There were selected basic directions of researches, Singled the questions to successive study.

Key words: historiography, national memory, the cossacks, cossack petty officer, Get'manshchina.